

Naturalis voert aangescherpt beleid in voor het schenken van collecties - stof tot nadenken

Ronald Pouwer¹

Inleiding

Naturalis Biodiversity Center in Leiden beheert de natuurhistorische rijkscollectie namens de Staat der Nederlanden. De afspraken voor dit beheer zijn vastgelegd in de Erfgoedwet. Bij de verwerving (acquisitie) van nieuwe collecties spelen juridische, legale en ethische aspecten een belangrijke rol. Per 1 juni 2024 heeft Naturalis het beleid rond schenkingen wat betreft wet- en regelgeving aangescherpt. Dit heeft consequenties voor verzamelaars die hun collectie in het museum onder willen brengen. In dit artikel wordt uitgelegd wat de achtergronden zijn van het nieuwe beleid, wat het inhoudt en welke gevolgen het heeft voor een eventuele schenking aan Naturalis. Bovendien geeft het stof tot nadenken over je eigen verzamelactiviteiten.

In verzamelaarskringen gaat het bericht rond dat Naturalis geen nieuwe collecties meer aanneemt. Dat is absoluut niet het geval!! Naturalis heeft altijd belangstelling voor nieuwe, goed gedocumenteerde collecties die een aanvulling zijn op de wetenschappelijke collectie die het museum al beheert. Privécollecties zijn wetenschappelijk vaak zeer waardevol en ze maken een belangrijk onderdeel uit van diverse deelcollecties van Naturalis. Omdat er veel collecties worden aangeboden en de ruimte in de depots beperkt is, wordt er wel steeds kritischer naar de aangeboden collecties gekeken. Past een collectie binnen ons collectieprofiel? En zo ja, voegt het iets toe aan wat we al hebben of is het meer van hetzelfde? Is de collectie goed onderhouden en gedocumenteerd? Bij dat laatste komt nu ook de aangescherpte eis om zo nodig de vereiste papieren mee te leveren die de legale status van het materiaal aantonen.

In en buiten de nationale en internationale museumwereld is er steeds meer discussie over de legale of illegale status van de objecten die de musea in beheer hebben. De nadruk lag tot nu toe op cultuurhistorische collectiestukken die onwettig, onethisch of onder dwang zijn verkregen of eenvoudigweg zijn gestolen. Zo lopen er al sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog onderzoeken naar kunstvoorwerpen die tijdens de oorlog van met name Joodse eigenaren zijn gestolen en die vaak via de kunsthandel in musea terecht zijn gekomen. De laatste decennia is een nieuw aandachtspunt sterk in opkomst: objecten die in de voormalige koloniën van Europese landen zijn verzameld en naar Europa zijn verscheept. Van tal van die objecten is vast komen te staan dat ze bijvoorbeeld onder dwang of dreiging zijn afgestaan of verkregen, of dat ze letterlijk zijn gestolen of als oorlogsbuit zijn meegenomen. Diverse oud-koloniën hebben verzoeken tot teruggave ingediend, wat ertoe heeft geleid dat er al veel objecten zijn teruggestaan naar het land van herkomst.

Rond natuurhistorische collecties woedt deze discussie tot nu toe een stuk minder. Kunst en cultuur zijn veel meer met de mens verbonden dan natuur, en bovendien gaat het bij kunst vaak om unieke objecten die ook nog eens veel geld waard kunnen zijn. Alleen bij echt iconische natuurhistorische objecten die onrechtmatig verkregen zijn komt zo af en toe de vraag langs of die niet moeten worden teruggegeven. Een bekend voorbeeld uit Nederland is het fossiel van de *Mosasaurus* die door de Franse bezetter in 1795 als oorlogsbuit uit Maastricht is meegenomen en dat nu nog steeds in het natuurhistorisch museum in Parijs wordt bewaard. Momenteel ligt er bij de Nederlandse Staat een teruggaveverzoek van Indonesië voor enkele *Homo erectus* fossielen uit de collectie Dubois, die in Naturalis worden bewaard en tentoongesteld. Er wordt onderzoek gedaan naar de manier waarop deze fossielen zijn opgegraven en of er iets is afgesproken over hun vervoer naar Nederland. Dit onderzoek is nog niet afgerond.

Ook het verzamelen van natuurhistorische objecten en het opbouwen van een natuurhistorische collectie zijn gebonden aan juridische en ethische regels. Als verzamelaar is het goed om je bewust te zijn van de regels die er zijn om biodiversiteit en geologisch erfgoed te beschermen. Soms is het heel duidelijk wat mag, kan of verantwoord is. Met name internationale afspraken rond biodiversiteit zoals CITES en het Nagoya Protocol zijn helder, maar zijn voor paleontologen nauwelijks van belang. Nationale en regionale regelgeving rond natuurhistorisch materiaal is vaak veel lastiger te vinden en te doorgronden.

Het UNESCO-verdrag en de Erfgoedwet

In 1970 is door de UNESCO een verdrag opgesteld over het verbieden of verhinderen van onrechtmatige invoer, uitvoer of eigendomsoverdracht van culturele goederen. Hierin is vastgelegd dat elk bij het verdrag aangesloten land een lijst met objecten kan opstellen die van (nationaal) belang zijn voor archeologie, prehistorie, historie, literatuur, kunst of wetenschap. Vervolgens worden 11 categorieën genoemd, waarvan de eerste luidt: 'Rare collections and specimens of fauna, flora, minerals and anatomy, and objects of palaeontological interest'. Hieruit valt op te maken dat het met name om zeldzame collecties en objecten gaat, maar de individuele landen kunnen daar zelf invulling aan geven.

In Nederland is de Erfgoedwet van kracht. Acquisitie (verwerven) van collectie is hierin niet geregeld, maar het UNESCO-verdrag is wel de leidraad voor de acquisitie van objecten die in het buitenland zijn verzameld. In artikel 6.3 van de Erfgoedwet wordt bepaald dat het verboden is om 'een cultuurofgoed binnen Nederland te brengen dat

buiten het grondgebied van een verdragsstaat is gebracht met schending van de bepalingen [...] die door die verdragsstaat zijn vastgesteld ter zake van de uitvoer van cultuurobjecten'. De minister kan besluiten om voor de duur van maximaal twee keer 12 weken beslag te leggen op zo'n object, om het betreffende land in de gelegenheid te stellen om het terug te vorderen. Na die periode is de minister bij wet verplicht om het object terug te geven aan degene die het in bezit had, dan wel aan degene die redelijkerwijs als rechthebbende kan worden aangemerkt (artikel 6.6).

Internationale wet- en regelgeving rond biodiversiteit en soortbescherming

Paleontologen en geologen hebben weinig te maken met wet- en regelgeving rond biodiversiteit en de bescherming van soorten. Toch is het goed om er iets vanaf te weten. Wellicht het bekendste verdrag is CITES, dat de internationale handel in bedreigde diersoorten reguleert, met als doel deze soorten voor uitsterven te behoeden. Fossielen vallen niet onder dit verdrag. Met name als verzamelaar van fossiele schelpen of koralen kan je hiermee toch te maken krijgen, omdat bepaalde soorten of families (onder andere de Tridacnidae) die onder dat verdrag vallen ook fossiel voorkomen en het soms lastig te bewijzen is of het een fossiel of recent exemplaar betreft.

Een ander belangrijk verdrag is het Nagoya Protocol. Dat regelt de toegang tot genetische bronnen en de verdeling van de opbrengsten die (kunnen) voortvloeien uit het gebruik van dit materiaal. Het is dus niet meer mogelijk om zomaar genetische bronnen (uit het wild, uit het veld, of uit collecties) mee te nemen, te gebruiken of over te dragen. Het Nagoya protocol eist dat toegang tot en gebruik van genetische bronnen alleen op basis van afspraken met het leverende land mogen plaatsvinden. Zonder deze afspraken zijn de gebruiksmogelijkheden van dit materiaal beperkt. Met het toenemen van de mogelijkheden om resten van DNA uit fossielen te halen zal het Nagoya Protocol ook steeds meer voor paleontologische objecten gaan gelden, maar in het algemeen is het voor fossielen nauwelijks van belang.

Nationale wetgeving

Naast de Nederlandse en internationale wetten en verdragen die gelden voor natuurhistorische collecties en de overdracht daarvan, hebben de meeste landen ook nationale wetten die het verzamelen en de uitvoer van natuurhistorisch materiaal regelen. Deze wetgeving verschilt per land en per soortgroep, en wordt soms per regio gehandhaafd. In de meeste Europese landen gelden restricties op het verzamelen van beschermde soorten of in beschermde gebieden. Voor vertebraten is de regelgeving vaak strenger dan voor evertrebraten. Dat is vaak ook het geval bij fossiel materiaal.

In het algemeen geldt dat je, als je ergens wilt gaan verzamelen, er van te voren toestemming moet worden gevraagd bij de grondeigenaar. Die zijn er helaas steeds minder happig op om verzamelaars in een groeve of bouwput toe te laten.

Krijg je toestemming, probeer die dan schriftelijk vast te leggen en bewaar dit bewijs in je administratie. In sommige gevallen moet ook bij de autoriteiten een formele vergunning worden aangevraagd om te mogen verzamelen en soms ook een vergunning om het verzamelde materiaal uit te mogen voeren. Informeer van tevoren goed wat wel en niet mag in het land of gebied waar je wilt gaan verzamelen. Soms zijn de regels onverwacht streng! Zo is er in Italië al in 1927 wetgeving ingevoerd om het archeologisch erfgoed van het land te beschermen. Omdat archeologie en geologie vaak op één hoop worden gegooid, vallen fossielen ook onder die wet. Elk in Italië in de bodem zittend of daaruit verzameld fossiel is eigendom van de Italiaanse staat. Dat betekent dat elke verzamelactiviteit en elk zich in een collectie (ook Italiaanse) bevindend Italiaans fossiel in principe illegaal is, tenzij de overheid de illegaliteit heeft opgeheven. Om dat voor elkaar te krijgen moet je contact zoeken met betreffende regionale toezichthouder die zal beoordelen of je mag verzamelen of dat je het verzamelde materiaal mag houden.

Museale codes

Hoe musea omgaan met het verzamelen, bewaren, tentoonstellen en beschikbaar stellen van de objecten in hun collecties is niet in wetten of verdragen vastgelegd, maar wel in codes die internationaal zijn afgesproken. De International Council of Museums (ICOM) heeft in 1984 de Ethische Code voor Musea opgesteld, welke door alle geregistreerde musea in Nederland is onderschreven. In deze code staat onder andere dat de musea zich dienen te houden aan internationale, nationale of lokale wetgeving of verdragen.

De ICOM heeft ook normen voor acquisitie (standards on accessioning) vastgelegd, waarin staat dat een museum, bij het verwerven van een object, gepaste zorgvuldigheid (due diligence) moet betrachten naar de herkomst, de verwerving en het eigendom van dat object. Dat betekent dat er onderzoek gedaan moet worden naar de aanwezigheid van documentatie, en de volledigheid en juistheid van die informatie, zoals verzamelvergunningen, in- en exportvergunningen of correspondentie. Objecten met incomplete documentatie mogen alleen worden verworven als ze buitengewoon zeldzaam of bijzonder zijn en als het redelijkerwijs aan te nemen is dat de herkomst en legaliteit door nader onderzoek kan worden aangetoond.

Ethiek

Ethische kwesties die bij het verzamelen een rol spelen, hebben niet alleen te maken met zaken die in wet- en regelgeving zijn vastgelegd. Het gaat ook om normaal respect voor de belangen van mensen, landen, natuur en milieu. Ook al is het verzamelen van fossielen in een bepaald gebied niet verboden, dan nog heb je je aan ongeschreven regels te houden. Vraag bijvoorbeeld de eigenaar van de grond waar je wilt verzamelen om toestemming. Respecteer verbodsborden: die staan er vaak niet voor niets, maar zijn bedoeld om de eigendommen van de eigenaar te beschermen.

of omdat de plek onveilig is. Ga netjes te werk, en zorg ervoor dat er bijvoorbeeld geen bomen worden ondergraven die daardoor om kunnen vallen. Verstoor en vernietig het leven in een beek niet door daar grote hoeveelheden sediment in te spoelen. En beperk je in de hoeveelheid materiaal die je verzamelt en laat genoeg over voor anderen en volgende generaties. Kortom, gewoon gezond verstand en respect voor regels, normen en andermans eigendommen.

Het vernieuwde beleid van Naturalis

Ondanks dat de Ethische Code voor Musea al decennia bestaat houden met name natuurhistorische musea overal ter wereld zich tot nu toe niet goed aan alle daarin opgenomen punten. Dit heeft deels te maken met de grote aantallen objecten (soms meerdere tienduizenden per schenking), waardoor het lastig is om de legaliteit van alles te bepalen. Anderzijds worden natuurhistorische objecten gevoelsmatig minder als cultureel belangrijk geacht, waardoor de regels die er zijn minder strikt zijn gehandhaafd. Aangejaagd door de wereldwijde discussie rond koloniaal erfgoed, waaronder natuurhistorisch materiaal, zijn musea gaan nadenken over hun beleid rondom hun bestaande collecties en nieuw te verwerven objecten. Naturalis loopt hierin voorop en is een van de eerste natuurhistorische musea die het beleid rondom acquisities heeft aangescherpt. De verwachting is dat andere natuurhistorische musea in binnen- en buitenland gaan volgen. Voor verzamelaars die overwegen om hun collectie aan Naturalis te schenken is het van belang om op de hoogte te zijn van dit beleid. Per 1 juni 2024 geldt voor nieuwe schenkingen het volgende:

- Het te schenken materiaal moet legaal verkregen zijn, wat aangetoond moet kunnen worden door de schenker. Denk hierbij aan verzamel- en exportvergunningen.
- Om dit te kunnen beoordelen is informatie over de herkomst (in plaats en tijd) en soortensamenstelling van een collectie noodzakelijk bij de collectieschouw. Bij een collectieschouw wordt de collectie voorafgaand aan de schenking door een deskundige van Naturalis bekeken en beoordeeld.
- Niet aantoonbaar legaal verzamelde en geïmporteerde exemplaren worden niet aangenomen als de legale herkomst niet door onderzoek is aan te tonen. Dit onderzoek moet plaatsvinden voorafgaand aan de formele overdracht.
- Niet aantoonbaar legaal verkregen specimens worden ook niet tijdelijk in Naturalis opgeslagen.
- Voor landen waarvan niet bekend is of er verzamel- of exportbeperkingen zijn of waren, geldt due diligence: een inspanningsverplichting om de documenten rond de legaliteit van het materiaal te verzamelen en beoordelen. Dat kan door contact op te nemen met een instituut en/of een onderzoeker uit het land van herkomst of de vergunningverlenende instantie. De schenker draagt hierbij de bewijslast, niet Naturalis.
- Als verplichte vergunningen ontbreken geldt het volgende:
 - Objecten verzameld vóór 2014 (datum inwerkingtreding Nagoya, die ook voor paleontologisch materiaal wordt

gehanteerd) kunnen worden opgenomen, ook als na due diligence de legale status onbekend is.

- Objecten verzameld tussen 2014 en 2024 kunnen worden opgenomen als door due diligence de legale status voldoende aannemelijk kan worden gemaakt.
- Objecten verzameld na 2024 waarvan bekend is dat er een vergunningplicht is, maar de vergunningen ontbreken, worden niet opgenomen. Een uitzondering wordt gemaakt voor objecten van hoge waarde of belang, waarvoor het management van Naturalis toch kan besluiten tot opname in de collectie.

Ten slotte

Goed gedocumenteerde collecties van privéverzamelaars vormen de ruggengraat van bijna alle natuurhistorische musea ter wereld. Ze zijn een belangrijke bron van kennis, waar wetenschappers dankbaar gebruik van maken. Als museum zetten we ons in om dat zo te houden en te faciliteren.

Het is goed dat er beter wordt gekeken naar de legale status van te schenken materiaal. Voor verzamelaars geldt dat ze zich (meer) bewust moeten zijn van wat wel en niet mag en dat ze aangevraagde vergunningen of toestemmingen in hun administratie moeten bewaren. Zo is altijd de legaliteit van materiaal aan te tonen en zal daar geen discussie over ontstaan bij een eventuele schenking.

In veel collecties zullen we tegen zaken aanlopen die niet legaal blijken te zijn. Het helpt enorm als je bij twijfel van te voren je licht opsteekt bij een collectiebeheerder. We kunnen met je meekijken en inschatten of er een probleem is en wat voor actie er nodig is. We zijn zelf ervaring aan het opbouwen hoe we met problematische onderdelen van bestaande collecties om moeten gaan en welke routes we daartoe moeten bewandelen. Als collectiebeheerders moeten we ook nog wennen aan dit nieuwe beleid en het is afwachten hoe dit in de praktijk uit gaat pakken.

Het wordt er niet makkelijker op om je collectie op te bouwen en op een gegeven moment aan Naturalis of een ander museum te schenken. Maar laat dat je niet weerhouden om verder te gaan met verantwoord verzamelen, kennis te vergaren en onderzoek te doen. Vergeet daarbij niet om zo mogelijk stratigrafisch te verzamelen en je materiaal goed te etiketteren, met name wat betreft locatiegegevens en stratigrafie. En bewaar dus verzamelvergunningen en andere documenten. Zo bouw je een goed gedocumenteerde, wetenschappelijk waardevolle collectie op die wellicht ooit door een museum als schenking zal worden aangenomen.

Voor vragen over dit onderwerp kan je contact opnemen met: Ronald Pouwer,

ronald.pouwer@naturalis.nl (cenozoïsche mollusken) en Natasja den Ouden,
natasja.denouden@naturalis.nl (overige paleontologie).

laatste kans!

Dankwoord

Steven van der Mije, Natasja den Ouden, Frederique Bakker en Frank Wesselingh worden hartelijk bedankt voor hun waardevolle bijdragen aan dit artikel.

Relevante websites

CITES - Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora. <https://cites.org/Erfgoedwet>. <https://wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2024-01-01/0>

Etische Code voor Musea.

<https://www.ethischecodevoormusea.nl/>

ICOM Standards on Accessioning. https://icom.museum/wp-content/uploads/2022/03/Accessioning-Standards_EN.pdf

The Nagoya Protocol on Access and Benefit-sharing.

<https://www.cbd.int/abs>

Naturalis - Collectie schenken. <https://www.naturalis.nl/collectie/collectie-schenken>

UNESCO - Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. <https://www.unesco.nl/sites/default/files/2018-11/1970-Unesco-Convention.pdf>

¹Ronald Pouwer, Naturalis Biodiversity Center, Darwinweg 2, 2333 CR Leiden, e-mail: ronald.pouwer@naturalis.nl

Aangeboden

De redacteur van Afzettingen biedt de leden onderstaande uitgave aan:

Bernstein

Bernsteine und Bernstein-Fossilien

Dieter Schlee und Werner Glöckner, 1978
Stuttgarter Beiträge zur Naturkunde, Serie C, Heft 8
72 Seiten, 16 Tafeln, 10 Abbildungen.

Vraagprijs: Gratis maar met als tegenprestatie een artikel voor Afzettingen of Cainozoic Research, een voordracht op een bijeenkomst van de vereniging, WTKG standbezetting op een beurs of... kom met een voorstel.

Het boek kan worden meegenomen naar een bijeenkomst of opgestuurd tegen verzendkosten

Belangstellenden kunnen mailen naar: afzettingen@wtkg.org

